

Zeeschildpadden

Zeeschildpadden leven al meer dan 100 miljoen jaar in onze zeeën en oceanen.

Met hun stevige flippers en gestroomlijnde schild kunnen ze razendsnel door het water zwemmen. Zeeschildpadden zijn niet alleen afhankelijk van de zee: ze hebben rustige zandstranden nodig om hun eieren te leggen. Vroeger was dat geen probleem. Maar tegenwoordig verdwijnen hun legstranden en worden de zeeën steeds gevaarlijker voor deze dieren. Dit informatieblad vertelt alles over het boeiende leven van zeeschildpadden en over de vele gevaren die deze dieren tegenkomen. En wat het Wereld Natuur Fonds doet om deze prachtige, oeroude dieren te beschermen.

Waar leven zeeschildpadden

In vrijwel alle warmere zeeën komen zeeschildpadden voor. Ze leven in een brede band rond de evenaar: bij Amerika, Afrika, het hele zuiden van Azië, en Australië. Ook in Europa leven zeeschildpadden: vooral in de Middellandse Zee. De lederschildpad wordt soms zelfs bij IJsland gesignaleerd en een enkele keer wordt er een in de Noordzee gezien. De meeste zeeschildpadden leggen in hun leven enorme afstanden af. Tussen de gebieden waar ze voedsel zoeken en waar ze paren en eieren leggen, liggen soms wel duizenden kilometers diepe oceaan.

Vroeger en nu

Schildpadden zijn reptielen, net als krokodillen, hagedissen, slangen en dinosauriërs. Ruim 200 miljoen jaar geleden, de begintijd van de dinosauriërs, waren er waarschijnlijk al schildpadden. Eerst alleen landschildpadden, later - zo'n 100 miljoen jaar geleden - gingen sommige schildpadden in de zee leven. Ze waren in die tijd niet de enige reptielen die dat deden: er waren ook allerlei zeesauriërs (familie van de dinosauriërs). Ongeveer 65 miljoen jaar geleden verdwenen de dinosauriërs van de aarde. De zeeschildpadden bleven en gelukkig zijn ze er nog steeds.

Een karetschildpad in zijn element.

Een groene zeeschildpad kruipt vanaf een legstrand vermoeid terug de zee in, ongeveer honderd eieren lichter.

Zeven soorten

Er zijn zeven verschillende soorten zeeschildpadden:

- de groene zeeschildpad of soepschildpad (*Chelonia mydas*);
- de platrug zeeschildpad (*Natator depressus*);
- de warana (*Lepidochelys olivacea*);
- de Kemps zeeschildpad (*Lepidochelys kempii*);
- de karetschildpad (*Eretmochelys imbricata*);
- de dikkopschildpad of onechte karetschildpad (*Caretta caretta*);
- de lederschildpad (*Dermochelys coriacea*).

De laatste van dit rijtje ziet er heel anders uit dan de andere zeeschildpadden. De lederschildpad heeft een zacht en leerachtig schild, terwijl de andere zeeschildpadden een hard schild hebben. Met een gemiddelde lengte van 160 centimeter is hij ook een stuk groter dan de andere zeeschildpadden.

Er zijn ook heel donker uitgevallen zeeschildpadden die erg op de groene zeeschildpad lijken. Sommige wetenschappers zien deze zeeschildpad als een aparte soort: de zwarte zeeschildpad. Andere wetenschappers zeggen dat deze donkere zeeschildpad een ondersoort is van de groene zeeschildpad.

De meeste soorten zeeschildpadden leven vrijwel over de hele wereld, maar twee soorten leven maar in een beperkt gebied. De platrug zeeschildpad leeft alleen rond de noordkust van Australië, Zuid-Indonesië en Papua Nieuw

Guinea. De Kemps zeeschildpad zwemt met name in de wateren van de Golf van Mexico en de oostkust van de Verenigde Staten.

Gebouwd voor de zee

Zeeschildpadden lijken in eerste instantie gewoon op schildpadden. Ze hebben een rugschild en een buikschild, waaruit de kop en de poten steken. Het schild bestaat uit bot (vergroeid met de ribben en de wervels), bedekt met hoornplaten. Tussen de hoornlaag en het bot zit levend weefsel met bloedvaten. Het schild is bij zeeschildpadden veel platter en lichter dan bij landschildpadden: gestroomlijnd en daardoor aangepast aan een zwemmend bestaan. Zeeschildpadden kunnen hun kop niet meer onder hun schild trekken. De lederschildpad heeft geen hoornplaten. Bij deze zeeschildpad bestaat het schild uit een leerachtige huid, versterkt met rijen beenknobbels.

Vinnen en longen

Nog eerder dan de vorm van hun schild verraadt de vorm van hun poten dat zeeschildpadden in het water thuishoren. Eigenlijk zijn het geen poten meer, maar platte flippers. Met deze flippers kunnen de zeeschildpadden onder water grote snelheden bereiken. De groene zeeschildpad haalt 35 kilometer per uur. Op het land spelen zeeschildpadden met deze flippers minder klaar: het kruipen kost de dieren veel moeite. Maar een kuil graven voor hun eitjes gaat ze zowel met de lange flippers vóór als met de korte flippers achter goed af. Net als alle reptielen ademen zeeschildpadden lucht. Hoewel ze het grootste deel van de tijd onder water doorbrengen, moeten ze regelmatig naar het oppervlak. Maar een kwartier kunnen ze moeiteloos onder water zwemmen. Als ze rustig blijven, kunnen zeeschildpadden zelfs uren ademloos op de bodem liggen. Uit enkele koelere gebieden zijn gevallen bekend van zeeschildpadden die op de zeebodem in winterslaap gaan.

Vis, mosselen, groente

Elk van de zeven soorten zeeschildpadden heeft zijn eigen lievelingskostje. De dikkopschildpad houdt erg van schelpdieren. Met zijn krachtige kaken kraakt hij zo een oester of andere schelpen. De lederschildpad is vooral dol op kwalen. Deze dieren zijn niet erg voedzaam, maar dat lost de schildpad op door er erg veel van te eten. Hij duikt soms honderden meters diep naar plaatsen waar veel kwalen leven. De karetschildpad leeft voornamelijk van sponzen: vastgegroeide zee-

dieren die door vrijwel geen enkel ander dier te verteren zijn. Groene zeeschildpadden zijn de enige vegetariërs onder de zeeschildpadden: ze eten zeegras en algen.

In hun vroege jeugd hebben zeeschildpadden andere voedingsgewoontes. Veel is er nog niet over bekend, maar waarschijnlijk eten ze vooral garnaltjes en ander klein grut.

Eieren leggen

Reptielen planten zich voort met eieren. Sommige soorten hagedissen en sommige slangen houden hun eieren in hun lichaam: de jongen komen kant-en-klaar uit hun moeder. Voor een zeebewoner als de zeeslang is dat uitermate handig: die hoeft voor de bevalling het water niet uit. Ook de zeereptielen uit de oertijd bleven waarschijnlijk altijd in zee. Maar zeeschildpadden leggen hun eieren nog steeds op het strand. De paring gebeurt wel in het water, maar daarna gaan de zeeschildpadvrouwtjes het land op. Voor een zeeschildpad is de wal op gaan een vermoeiende en gevaarlijke klus. 's Nachts kruipt de schildpad voorzichtig het strand op, graaft een kuil voor haar eigen lichaam en daaronder een kleinere diepere kuil, de eikamer. Daarin legt ze haar eieren. Afhankelijk van de soort zeeschildpad legt ze soms meer dan honderd kleine witte ronde eieren met een leerachtige schaal: een beetje als pingpongballetjes. Daarna maakt ze de kuil zorgvuldig dicht en keert terug naar zee. Door de warmte van de zon worden de eieren vanzelf uitgebroed. De temperatuur in het nest speelt een belangrijke rol bij de bepaling van de sexe van de jonge zeeschildpadden. Ligt het eitje op een plek waar het warmer is dan 30 graden, dan komt er bijna altijd een vrouwtje uit. Is het kouder dan 28 graden, dan wordt het bijna altijd een mannetje. Meestal is het in de kuil zo'n 29 graden en komen er ongeveer evenveel mannetjes als vrouwtjes uit een legsel voort.

De eieren van een zeeschildpad hebben een leerachtige schaal. De val van enkele decimeters tijdens het leggen levert geen problemen op.

De zeeschildpadjes maken gebruik van het maanlicht om de weg naar de zee te vinden. Als ze overdag uitkomen, zijn ze een kwetsbare prooi voor krabben en vogels.

Een moeilijke jeugd

Na een week of acht komen de baby-schildpadjes uit het ei. Met gelijktijdige bewegingen zorgen ze ervoor dat de holte van het nest aan de bovenkant afbrokkelt. Het zand valt tussen de diertjes door en wordt op de bodem van de kraamkamer aangetrappeld. Zo komt de bodem van het nest met de schildpadjes omhoog tot er nog een paar centimeter zand boven ligt. Ze blijven meestal in hun ondergrondse ruimte tot het nacht is. Dan komen ze naar buiten. De zeeschildpadjes hebben korte tijd nodig om zich te oriënteren. De combinatie van de donkere schaduwen van de struiken en duinen en de lichte horizon boven zee lokt de kleintjes naar het water. Ook de helling van het strand en het geluid van de branding spelen hierbij waarschijnlijk een rol.

Zodra ze door hebben in welke richting de zee ligt, rennen de kleine zeeschildpadden als opwindbeestjes naar de golven. Dan zwemmen ze door naar de open zee, ieder voor zich. Over de wijze waarop zeeschildpadjes de eerste maanden en zelfs jaren van hun leven doorbrengen, is erg weinig bekend. In ieder geval leven ze niet dicht bij de kust. Waarschijnlijk zoeken de meeste zeeschildpadjes wierevelden op, waar ze beschutting en voedsel vinden. Op hun beurt zullen daar ook veel schildpadjes als voedsel dienen voor grote vissen en zeevogels.

Terug van weggeweest

Het duurt minstens tien, soms zelfs vijftig jaar voordat zeeschildpadden zich gaan voortplanten. Dat verschilt per soort zeeschildpad. Als ze klaar zijn voor voortplanting keren de zeeschildpadden vrijwel altijd terug naar het gebied waar ze zijn geboren. Soms moeten ze daar duizenden kilometers voor reizen. Hoe ze de weg terug kunnen vinden, is nog steeds een raadsel. Waarschijnlijk spelen magnetische velden hierbij een rol.

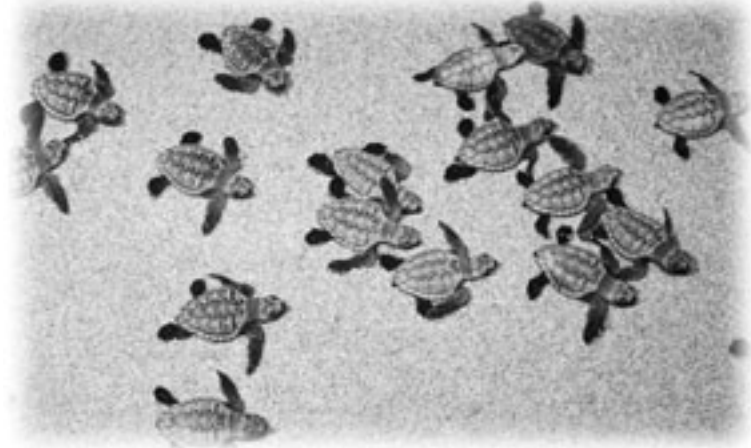
Natuurlijke vijanden

In de eerste dagen van hun leven lopen zeeschildpadden het meeste gevaar. Ze worden onder andere gegeten door vogels, krabben en haaien. De meeste baby's sterven in de eerste twee dagen. Naar schatting wordt maar één op de duizend zeeschildpadjes volwassen. Hoe meer de zeeschildpadjes groeien, hoe minder natuurlijke gevaren ze tegenkomen. Gezonde volwassen zeeschildpadden hebben in zee eigenlijk alleen van grote haaien iets te vrezen.

Zeeschildpadden kunnen waarschijnlijk een jaar of tachtig oud worden. Hun hoge leeftijd en het grote aantal eieren dat ze per keer leggen, zorgen ervoor dat de zeeschildpadden veel jongen krijgen als ze eenmaal volwassen zijn. Zoveel dat er toch nog genoeg schildpadden de gevaarlijke jeugdperiode doorkomen en zich ook weer voortplanten.

Eerst graaft de zeeschildpad met de voorpoten een kuil waar ze helemaal in past. Vervolgens met de achterpoten een kleinere, diepe, kuil (de eikamer) voor de eieren.

In een nacht, ongeveer twee maanden nadat de eieren zijn gelegd, komen de jonge schildpadjes tegelijk uit de kuil te voorschijn.

de bedreiging: verdrinking in netten

Zeeschildpadden ademen lucht. Als ze in een visnet of -lijn verstrikt raken, verdrinken ze. Zo komen er jaarlijks duizenden zeeschildpadden om in sleepnetten van garnalenvissers. In de Golf van Mexico is het aantal garnalenvissers de laatste jaren erg toegenomen. Vooral de zeldzame Kemps zeeschildpad is daar het slachtoffer van.

de oplossing: een luikje

Onderzoekers hebben een oplossing voor dit probleem bedacht: een speciaal luikje in de netten waardoor zeeschildpadden kunnen ontsnappen. Het luik is niet duur en is zo gemaakt dat er nauwelijks minder vis met de netten wordt gevangen. Het Wereld Natuur Fonds dringt in verschillende landen aan op het gebruik van deze netten. In Amerika zijn ze inmiddels verplicht.

Mens als vijand en vriend

Met natuurlijke bedreigingen kunnen de zeeschildpadden wel omgaan, maar de bedreigingen door de mens worden voor veel van de dieren te veel. Legstranden en voedselgebieden verdwijnen en hun eieren, vlees en schild zijn gewilde producten. Zes van de zeven soorten zeeschildpadden worden met uitsterven bedreigd. Van de zevende soort, de platrug zeeschildpad, zijn onvoldoende gegevens bekend om te bepalen hoe ernstig bedreigd hij is. Op deze pagina en op pagina 7 en 8 staat een aantal van de belangrijkste bedreigingen van de zeeschildpad door de mens. Gelukkig is aan elke bedreiging ook iets te doen. Het Wereld Natuur Fonds werkt wereldwijd op alle fronten om de zeeschildpadden minstens nog honderd miljoen jaar erbij te geven.

[voorpoten]

De armen zijn flippers: daarmee 'vliegt' hij door het water.

[staart]

Het mannetje heeft vaak een veel langere staart dan het vrouwtje.

[rugschild]

Het rugschild is platter en minder zwaar dan bij landschildpadden.

Groene zeeschildpad

[ogen]

Ziet onder water veel beter dan erboven.

[bek]

Geen tanden, wel een scherpe rand. De verschillende soorten zeeschildpadden leven van verschillende soorten voedsel. Aan de bek is dit te zien. De groene zeeschildpad heeft een gekartelde onderkaak om zeegras mee af te scheuren. De karetschildpad heeft een snavelachtige punt op zijn bek om sponzen mee los te peuteren.

[nek]

Kop kan niet onder het schild worden teruggetrokken.

[achterpoten]

Onder water om mee te sturen. Boven water om kuil mee te graven voor de eieren.

[duimnagel]

Het mannetje heeft een lange duimnagel op zijn voorpoten om het rugschild van het vrouwtje tijdens de paring mee vast te grijpen. Bij vrouwelijke zeeschildpadden (zoals deze) is de nagel wel aanwezig maar een stuk kleiner.

De 7 zeeschildpadden

Groene zeeschildpad (*Chelonia myda*)

- eet alleen planten, vooral zeegras en algen
- volwassen dier wordt ongeveer 100-125 cm lang
- wordt ook 'soepschildpad' genoemd
- komt rond de evenaar voor

Status¹: bedreigd

Lederschildpad (*Dermochelys coriacea*)

- eet vooral kwallen
- volwassen dier wordt gemiddeld 160 cm lang
- maakt lange trektochten, ook in koudere wateren
- geen schild: rug voelt aan als rubber

Status¹: kritiek bedreigd

Karetschildpad (*Eretmochelys imbricata*)

- eet vooral sponzen
- wordt tussen 75 en 95 cm lang
- prachtig schild met kartelrand
- leeft vooral bij koraalriffen

Status¹: kritiek bedreigd

Dikkopschildpad (*Caretta caretta*)

- eet krabben, schelpdieren en kwallen
- wordt 80 tot 110 cm lang
- grote kop met krachtige kaken (om schelpen te kraken)
- leeft in de minder warme zeeën

Status¹: bedreigd

Platrug zeeschildpad (*Natator depressus*)

- eet waarschijnlijk zeekomkommers, kwallen, zacht koraal en algen
- wordt zo'n 75-95 cm lang
- erg dun hoornschild, waar je met je nagel zo doorheen kunt prikken
- leeft alleen bij Australië, Zuid-Indonesië en Papua Nieuw Guinea

Status¹: onbekend (onvoldoende gegevens)

Warana (*Lepidochelys olivacea*)

- eet vooral kwallen, slakken, garnalen en krabben
- wordt zo'n 70 cm lang
- kan met duizenden tegelijk legstranden opkomen
- komt wereldwijd voor in een brede band rond de evenaar

Status¹: bedreigd

Kemps zeeschildpad (*Lepidochelys kempii*)

- gemiddeld de kleinste (60 tot 70 cm)
- eet vooral krabben, garnalen, mosselen, kwallen en slakken
- leggen bijna allemaal op één strand in Mexico
- leeft vooral in de Golf van Mexico en langs de oostkust van de Verenigde Staten

Status¹: kritiek bedreigd

¹ Status op de IUCN Red List of Endangered Species (zie ook www.redlist.org)

Zeeschildpad-records

De zwaarste zeeschildpad (een lederschildpad) was ruim **900 kilo**.

Sommige dikkopschildpadden moeten meer dan **10.000 kilometer zwemmen** om in het gebied te komen waar ze hun eieren leggen.

Lederschildpadden kunnen meer dan een **kilometer diep duiken**. Meestal leggen zeeschildpadden ongeveer **100 eieren per keer**, maar bij een karetschildpad zijn er eens **242 geteld**.

Uitgave

Wereld Natuur Fonds (herzien in 2003)

Tekst en samenstelling

Wereld Natuur Fonds

Productie en eindredactie

Willem Vermeulen (WNF)

Fotografie

W. Luijff/Leica

Tony Stone: F. Storheil, D. Torckler, M. Severns

Foto Natura: M. Harvey, C. Kuoso

Illustraties

National Geographic, J. Verhoeff

Vormgeving

Kris Kras Design bv, Utrecht

Wereld Natuur Fonds

BOULEVARD 12, 3707 BM ZEIST

POSTBUS 7, 3700 AA ZEIST

TELEFOON 0900-1962 (€ 0,20 / MIN)

TELEFAX 030-6930408

INTERNET: WWW.WNF.NL

**de bedreiging: voedselgebieden
verdwijnen**

Niet alleen de legstranden van de zeeschildpadden verdwijnen. Ook onder water verdwijnt leefgebied. Belangrijke voedselgebieden, zoals koraalriffen en zeegrasbedden, worden bedreigd door zaken als dynamietvisserij, massatoerisme en klimaatverandering. In de Caribische Zee is zo in de afgelopen 30 jaar zo'n 80% van de harde koralen van de koraalriffen verdwenen.

**de oplossing: beschermde gebieden in zee
(Marine Protected Areas)**

Zeeschildpadden kunnen alleen overleven als er grote delen van de oceanen en kusten waar zij eten, slapen, reizen, paren en hun nesten graven goed worden beschermd. Daarom is het nodig om een wereldwijd netwerk van beschermde zeegebieden te creëren. In sommige van die gebieden mogen mensen alleen komen om te zwemmen of te varen, in andere gebieden mag er wel gevestigd worden maar dan alleen met verantwoorde vistechnieken. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het verbod om te vissen met sleepnetten die de bodem beschadigen en aan het verplichte gebruik van netten met ontsnappingsluiken voor zeeschildpadden.

Het Wereld Natuur Fonds werkt wereldwijd samen met overheden en lokale bevolking om belangrijke zeegebieden beschermd te krijgen.

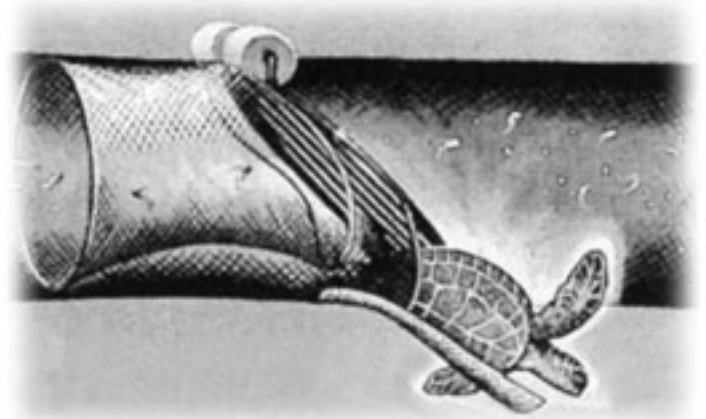
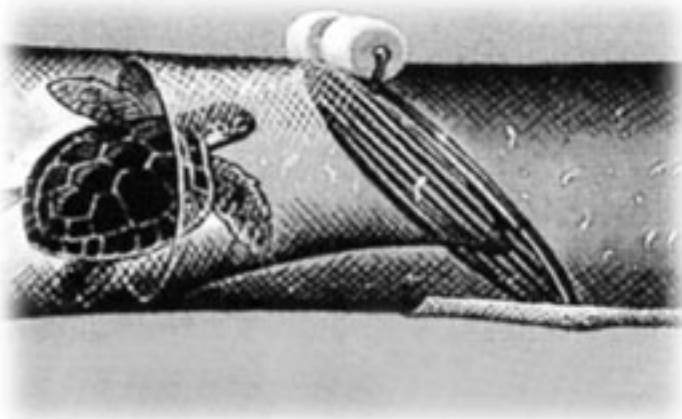
de bedreiging: rommel en ziektes

Door veel mensen wordt de zee als een oneindig grote vuilnisbak gezien. Allerlei rommel verdwijnt in de oceaan. Soms is het afval zichtbaar, zoals plastic zakken. Zeeschildpadden kunnen zo'n zakje voor een kwal aanzien en er vervolgens in stikken. Ook drijven er veel oude visnetten in de zeeën, waarin zeeschildpadden verstrikt raken en stikken. Vervuiling van de stranden maakt het de kleine zeeschildpadjes moeilijk om de zee te bereiken. Het komt ook voor dat de vervuiling niet direct zichtbaar is. Dat is nog veel griezeliger. Niemand weet nog hoe het komt, maar er worden steeds meer zeeschildpadden gezien met nare gezwellen. Vooral de groene zeeschildpad is hiervan het slachtoffer.

de oplossing: houd zee en stranden schoon

Natuurbeschermingsorganisaties, waaronder het Wereld Natuur Fonds, werken al jaren aan strengere regels om de zee schoon te houden. Een aantal giftige stoffen mag inmiddels niet meer worden gebruikt. Voorlichting aan schippers moet ervoor zorgen dat ze hun plastic en visnetten niet meer overboord gooien. Verder werkt het Wereld Natuur Fonds in landen als Kenia en Australië samen met de lokale bevolking aan het schoonhouden van de stranden.

In normale toestand blijft het ontsnappingsluik in het sleepnet gesloten. De garnalen passeren het rooster ongehinderd en worden gevangen. Een zeeschildpad wordt door het rooster tegengehouden, duwt het luik onder in het net open en ontsnapt aan de verdrinkingsdood.

← Sleeprichting net

Nog steeds worden in vakantielanden souvenirs (zoals tasje, laarzen, bootjes, zeep en beschilderde schilden) aangeboden die zijn gemaakt van zeeschildpadden. Gelukkig is het in veel landen verboden zulke producten mee te nemen, ook in Nederland!

de bedreiging: legstrand wordt ligstrand

Miljoenen jaren hadden de zeeschildpadden hun legstranden voor zichzelf. Pas deze eeuw kwam daar verandering in. Toen ontdekten de mensen de stranden als plek om hun vakantie door te brengen. Door parasols in het strand te prikken of kuilen te graven worden veel nesten vernield. Nog erger is bebouwing dicht bij het strand. Door lichten van bijvoorbeeld hotels en auto's raken de jonge zeeschildpadjes in verwarring. Ze rennen de verkeerde kant op, komen onder auto's, of raken uitgeput en uitgedroogd. Lawaai schrikt leggende zeeschildpadden af en bouwwerken in zee kunnen stromingen en voedselgronden verstoren.

de oplossing: voorlichting en bescherming

Gelukkig is voor nog niet alle stranden hulp te laat, zelfs niet voor de stranden langs de drukbezochte Middellandse Zee. In veel gevallen blijkt zelfs dat strandtoerisme met zeeschildpadden samen kan gaan als de toeristen zich maar aan regels houden. Voorlichting aan bezoekers is daarom belangrijk. Het Wereld Natuur Fonds werkt mee aan deze voorlichting en pleit ervoor dat de belangrijkste legstranden tot reservaat worden verklaard, waar niet mag worden gebouwd. Zo voerden de Nederlandse WNF-Rangers (jeugdleden) in 1994 actie om op het Griekse eiland Zakynthos het belangrijkste zeeschildpaddenstrand van de Middellandse Zee veilig te stellen.

de bedreiging: soep, eieren en schild

Zeeschildpadden worden door mensen gevangen voor hun vlees en hun schilden. De groene zeeschildpad heeft hierdoor zelfs de bijnaam 'soepschildpad' gekregen. Het groene vet van de zeeschildpad wordt nog steeds gebruikt om soep van te maken. Verder worden in veel landen de eieren van zeeschildpadden als lekkernij verzameld, gegeten of verkocht. Vanaf 1930 tot in de zestiger jaren werden er wel twee miljoen eieren per jaar verzameld. Door betere bescherming nam dit aantal af, maar nog steeds is de consumptie van eieren een bedreiging voor het voortbestaan van zeeschildpadden.

De karetschildpad is een schildpad met een prachtig bruin/geel schild. Dit schild wordt gebruikt voor veel siervoorwerpen, zoals haarkammen en andere sieraden. Ook eindigen veel zeeschildpadden als souvenir; opgezet of verwerkt tot prullaria.

de oplossing: regels en samenwerking

Zeeschildpadden hebben bescherming nodig tegen overmatig gebruik. Bijvoorbeeld door legstranden te beschermen tegen eierenrapers. Maar ook regels en wetten kunnen ze beschermen. Bijvoorbeeld door de handel in deze dieren of producten ervan te verbieden. Voor de internationale handel gebeurt dit bijvoorbeeld in het CITES-verdrag. In dit verdrag hebben meer dan 160 landen speciale regels afgesproken voor de internationale handel in bedreigde dieren en planten. Mede op aandringen van het Wereld Natuur Fonds is in CITES opgenomen dat de aangesloten landen niet meer in zeeschildpadden mogen handelen. Zo stopte Japan in 1992 de invoer van karetschilden en mag er in Nederland geen schildpadsoep worden ingevoerd. Ook voorlichting kan helpen; zo waarschuwde het Wereld Natuur Fonds de afgelopen jaren Nederlandse toeristen voor het kopen van souvenirs van bedreigde dieren en planten in de campagne 'Kijken, kijken, niet kopen; plant en dier, té mooi voor een souvenir'.